

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Αντικρούοντας το γένος:
Η πολιτική της ταύτισης και το αδύνατον
της ταυτότητας*

ΕΛΕΝΑ ΤΖΕΛΕΠΗ

Η φιλοσοφία της νεωτερικότητας, από τον Χέγκελ και μετά, έχει επιδείξει αμείωτο ενδιαφέρον για την αρχαία ελληνική τραγωδία και ιδιαίτερα για την *Αντιγόνη*. Η γοητεία που έχει ασκήσει η σοφόκλεια αυτή τραγωδία, και κυρίως η κεντρική της ηρωίδα, έχει ποικιλοτρόπως μετουσιωθεί όχι μόνο σε συστηματική μελέτη αλλά και σε γόνιμες θεωρητικές αναζητήσεις και αντεγκλήσεις στα πεδία της πολιτικής φιλοσοφίας, της λογοτεχνικής κριτικής, της ψυχανάλυσης, της φεμινιστικής θεωρίας και της νομικής σκέψης. Μεταξύ αυτών, η φιλοσοφική θεώρηση του Χέγκελ και η σύγχρονη κριτική ανάγνωσή της από τη φιλόσοφο Λυς Ιριγκαρέ, σε διάλογο και αντιπερισπασμό μεταξύ τους αλλά και χάρη στην πολυεστιακότητα της καθεμιάς ξεχωριστά, έχουν υπάρξει κομβικές στη σηματοδότηση των ζητημάτων που έχουν καθοδηγήσει τις προσλήψεις αυτής της τραγωδίας.

Στην πραγματεία της *Η διεκδίκηση της Αντιγόνης: Η συγγένεια μεταξύ ζωής και θανάτου*, η φιλόσοφος Τζούντιθ Μπάτλερ επανέρχεται στο δίπολο Χέγκελ και Ιριγκαρέ και ανακινεί με οξύνοια τα νοηματικά νήματά του: τη διάκριση συγγένειας και κρατικής εξουσίας και τους πολιτισμικούς κώδικες της έμφυλης/σεξουαλικής διαφοράς. Παράλληλα, φωτίζει μια άλλη ερμηνευτική της Αντιγόνης, αυτήν της ψυχαναλυτικής σκοπιάς του Ζακ Λακάν, ιχνηλατώντας τις καταβολές της λακανικής ανάγνωσης

στον πολιτισμικό δομισμό και στις συνομιλίες του Λακάν με την κλασική ανθρωπολογία της συγγένειας, όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Κλωντ Λεβί-Στρως. Οι νόρμες της συγγένειας και της κοινωνικότητας ως προϋπόθεση του ανθρώπινου είναι ένας κεντρικός άξονας γύρω από τον οποίο περιστρέφεται η σκέψη της Μπάτλερ. Επεκτείνοντας τις διερωτήσεις του Τζωρτζ Στάϊνερ στο σημαντικό του βιβλίο *Οι Αντιγόνες*, το κείμενο ζήτημα που την απασχολεί είναι ποιες νέες μορφές συγγένειας και σχεσιακότητας θα προέκυπταν αν το οιδιπόδειο σύμπλεγμα είχε ως κέντρο αναφοράς την Αντιγόνη και όχι τον Οιδίποδα: ένα ερώτημα επίμαχο, που εξωθεί τις θεμελιακές παραδοχές της ψυχανάλυσης σε δημιουργική κρίση¹.

Στην εγγεληνική ερμηνευτική παράδοση, η οποία τυποποιεί την Αντιγόνη ως προπολιτική μορφή που εκπροσωπεί τις φυσικές συγγενειακές σχέσεις και γενεαλογίες, κινούνται, παρά τις επιμέρους διαφορές και ιδιαιτερότητές τους, και οι προσλήψεις του Λακάν και της Ιριγκαρέ. Η Μπάτλερ εννορηστρούνει έναν σύνθετο και δημιουργικό –δικαιμενικό και διεπιστημονικό– διάλογο μεταξύ αυτών των ερμηνειών. Στην πορεία, όχι μόνο επανεξετάζει, περιπλέκει και ενίοτε ανατρέπει παραδεδεγμένες αναγνώσεις της Αντιγόνης, διαρρηγνύοντας τις βεβαιότητές τους, αλλά και αναθεωρεί τις κατεστημένες οριοθετήσεις του φιλοσοφικού, πολιτικού και ηθικού φαντασιακού. Επιχειρεί να αναδείξει την πολιτική δυναμική του λόγου της Αντιγόνης, τις δυνατότητες και τα όριά του, αναδιατυπώνοντας τη σχέση του «γυναικείου» με το ηθικό και το πολιτικό.

Εντυφώντας στις κειμενικές εκφάνσεις της τραγικής ηρωίδας στην *Αντιγόνη*, στον *Οιδίποδα επί Κολωνών* και, εμμέσως, στον *Οιδίποδα Τύραννο* του Σοφοκλή, η Μπάτλερ εστιάζει τη μελέτη της στην εκ μέρους της Αντιγόνης καταστρατήγηση του απαγορευτικού θεσπίσματος που έχει εκδώσει ο ηγεμόνας και θεός της Κρέων και στο ανυποχώρητο αίτημά της να θρηνήσει δημόσια και να θάψει το εκτεθειμένο νεκρό σώμα του αδερφού της Πολυνείκη, ο οποίος έχει κηρυχθεί προδότης και εχθρός της πόλης και έχει έτσι στερηθεί την τιμή μιας κανονικής ταφής. Ο Κρέων απαιτεί από την Αντιγόνη να αρνηθεί ότι παραβίασε την εντολή του. Σε μια ειρωνική καμπή της δραματικής πλοκής, η Αντιγόνη, παρ' όλο που δεν έχει το δικαίωμα διαπραγμάτευσης σε θέματα που αφορούν την πόλη –ως γυναίκα αποκλείεται από τα πολιτικά δρώμενα

και στερείται πολιτικού λόγου— καλείται από την κυρίαρχη εξουσία να «πάρει το λόγο» και να απολογηθεί. Ανταποκρινόμενη στο κέλευσμα του ηγεμόνα, αλλά και ορμώμενη από την επιθυμία της να αντι-μιλήσει, αντιδικεί με τον Κρέοντα και τον πολιτειακό του νόμο, το νόμο που καθορίζει τα όρια και τους όρους του δημόσιου λόγου. Για να την τιμωρήσει, ο Κρέων την καταδικάζει σ' έναν αργό και βασανιστικό θάνατο ενταφιάζοντάς την ζωντανή και υποβάλλοντάς την, με τον τρόπο αυτό, «σ' έναν οντολογικά μετέωρο τρόπο ύπαρξης ... σε μια ζωή από την οποία στερεί την αίσθηση της οντολογικής της βεβαιότητας και ανθεκτικότητας μέσα σε μια δημόσια συγκροτημένη πολιτική σφαίρα» (εδώ, 78). Το ανθρώπινο συγκροτείται μέσα από τις γλωσσικές πράξεις που επιτρέπει ο δημόσιος λόγος, κι έτσι η Αντιγόνη, ακριβώς τη στιγμή που καλείται να πάρει το λόγο, εκτοπίζεται στη μεθόριο του λόγου (και) της ανθρώπινης ιδιότητας: «Δεν ανήκει στο ανθρώπινο, αλλά μιλάει στη γλώσσα του» (82). Μια μελαγχολία, αυτή που συνοδεύει τη ζωή και την αγάπη έξω από τα νόμιμα όρια του βιώσιμου, διέπει τη μορφή της Αντιγόνης. Στον τάφο, η Αντιγόνη αυτοκτονεί: «η καταδίκη [της] λειτουργεί προληπτικά, αποκλείοντας εξαρχής κάθε ζωή και έρωτα που θα μπορούσε να έχει» (78).

Για την Ιριγκαρέ, στο πρώιμο έργο της, η απειθία της Αντιγόνης συμβολίζει την αφοσίωσή της στην μητριαρχική γενεαλογία: με τον Πολυνείκη, τον οποίο υπερασπίζεται μέχρι θανάτου, έχουν την ίδια μητέρα². Συμβολίζει, επίσης, τη σωματικότητα των σχέσεων αίματος, μια υλικότητα που η ανδροκεντρική οργάνωση της πολιτικής αποκλείει και απαλείφει, ενώ την ίδια στιγμή τη χρησιμοποιεί εργαλειακά για να διαιωιστεί. Σηματοδοτεί έτσι το πέρασμα, ετερογενές και αβέβαιο, από την μητριαρχία στην πατριαρχία. Παρά τη σημασία που αποδίδει στις μητριαρχικές γενεαλογίες, η Ιριγκαρέ δεν ανάγει τη γυναικεία διαφορετικότητα στις συγγενειακές σχέσεις. Ούτε επιδιώκει να (περι)ορίσει τη γυναικεία διαφορετικότητα. Η σημασιοδότηση αυτών των διαφορετικών γενεαλογιών και συσχετισμών έχει τη στρατηγική της αξία· γίνεται πεδίο διερώτησης για την οργάνωση του κοινωνικού και του πολιτικού. Στη μετάβαση από τη μητριαρχία στην πατριαρχία, η γυναικεία διαφορετικότητα γίνεται υποχείρια και υπεξούσια, μετατρέπεται σε «αντι-γυναικεία» που καταλαμβάνει θέση σε ένα ανδροκεντρικό, αδιαφοροποίητο

και ασυμμετρικό γενεαλογικό σύστημα. Το γυναικείο φύλο όχι μόνο δεν νοείται εκτός του πλέγματος της συγγένειας, αλλά και υποτάσσεται σε μια κανονιστική και πατριαρχική νόηση της συγγένειας. Στο κατοπινό έργο της Ιριγκαρέ, η παραβατική συμπεριφορά της Αντιγόνης και η θυσία της θεωρείται ότι προδίδουν το γυναικείο φύλο και τις μητριαρχικές γενεαλογίες και ότι υπηρετούν τις πολεμικές αξίες των ανδρών, την αιμοσταγή τους επιθυμία για εξουσία και εν τέλει τους ανδροκρατικούς κοινωνικούς νόμους και την κρατική εξουσία³. Τελικά, στο πιο πρόσφατο έργο της Ιριγκαρέ, η Αντιγόνη αντιμετωπίζεται περισσότερο σαν ηρωίδα που υπερασπίζεται μια φυσική και κοσμική τάξη πραγμάτων και τις μητρικές γενεαλογίες⁴. Οι μητρικές γενεαλογίες, που τοποθετούνται στη διατομή φύσης και πολιτισμού, θα απέτρεπαν σύγχρονες μορφές καταστροφής και θα εγκαινίαζαν μια νέα κοινωνική συγκρότηση. Αυτή η Αντιγόνη γίνεται τελικά, για την Ιριγκαρέ, μοντέλο της γυναικείας αυτονομίας και επαναστατικότητας – πεδίο έμπνευσης και δράσης για όλες τις γυναίκες. Μέσα από τις διαφορετικές θεάσεις της, είναι σαν η φιλόσοφος να επιτελεί τις εντάσεις και διαφορετικότητες της Αντιγόνης.

Παίρνοντας κριτική απόσταση από φυλογονικές θεωρήσεις που περιορίζονται στο να αποζητούν την κρατική επικύρωση μέσω της προώθησης νομικών ρυθμίσεων, η Μπάτλερ διερωτάται αν η Αντιγόνη μπορεί να λογιστεί ως μια ηρωική μορφή αντίστασης και εξέργεσης εναντίον της κρατικής εξουσίας. Μπορεί να εκληφθεί η Αντιγόνη, όπως τη θεωρεί η Ιριγκαρέ, ως αρχετυπική μορφή μιας γυναικείας, αντιαυταρχικής εμπρόθετης δράσης; Μπορεί η Αντιγόνη, πέρα από την αγέρωχη επαναστατικότητά της, να προκαλέσει ριζοσπαστικές αλλαγές του κοινωνικοπολιτικού συστήματος; Πετυχαίνει η αντίσταση της Αντιγόνης να φωτίσει τη μονολιθικότητα του νόμου και, επιπλέον, να τον στρέψει προς πιο διαλλακτικές και πλουραλιστικές εκδοχές; Ή μήπως συμβάλλει ο τελικός της αφανισμός στην περαιτέρω εδραίωση του νόμου αποδεικνύοντας το ανυπέρβλητό του⁵; Τι είδους υπόσταση δίνει η μορφή της Αντιγόνης σε όλες τις αποκλεισμένες και όλους τους αποκλεισμένους από τον έγκυρο και επικυρωμένο δημόσιο λόγο, που παρ' όλα αυτά αρθρώνουν τη φωνή τους εντός και εναντίον του ίδιου του καθεστωτικού συστήματος που τους περιθωριοποιεί;